

АГРАРНО ПИТАЊЕ И УСТАВ СХС ИЗ 1921. ГОД.

Одредбе о аграрном питању у Уставу СХС из 1921. године саставни су део трећег одељка, који третира социјално-економску проблематику.

Цео трећи одељак овога Устава унет је на захтев лево оријентисаних политичких странака после дискусије у Уставном одбору о Пашићевом нацрту, који је са мањим изменама изгласан 28. јуна 1921. — на Видовдан и познат је као Видовдански устав.

У дебати око овог нацрта устава највише се расправљало о следећим питањима: политичком уређењу државе СХС, националном и аграрном питању.

У свим посебним нацртима Устава које су поједине политичке странке поднеле Уставном одбору, као и у уставној дебати која се водила у Уставном одбору и Уставотворној скупштини посвећена је одговарајућа пажња овом питању.

Велико интересовање за аграрно питање, које су показале све политичке странке у држави СХС, логична је последица заоштрених класних и националних супротности у новоствореној југословенској држави, као и неравномерности капиталистичког развитка појединих подручја, у којима су се задржали значајни остаци феудалних односа. Треба подвући и чињеницу да су идеје велике октобарске револуције стварале и јачале револуционарно расположење широких народних слојева, о чему се морало водити рачуна приликом решавања овог важног питања.

Решавање аграрног питања и спровођење аграрне реформе наметало се са свом озбиљношћу у свим југословенским подручјима и пре и после уједињења, чак је било парцијалних одлука у правцу решавања аграрних односа, што је, између осталог, убрзало доношење општих аката на целом подручју новостворене Краљевине СХС.

Прогласом од 6. јануара 1919. године регент Александар Карађорђевић обећао је решење аграрног питања на бази укидања кметства и великих земљишних поседа, које би добили земљорадници уз правичну накнаду дотадашњим власницима ⁽¹⁾. На бази овог прогласа комисија је направила нацрт који је влада убрзо усвојила (25. II 1919) као „претходне одредбе за примену аграрне реформе“. Овим одредбама предвиђено је: разрешење постојећих и забрана стварања нових феудалних односа, као и раскидање колонатских и кметству сличних односа у Краљевини СХС. Бивши кметови проглашени су слободним власницима кметским земаља.

(1) Службене новине 28. I 1919.

Држава је Претходним одредбама гарантовала одштету бившим феудалним поседницима, с тим што би се висина и начин отплате одредили посебним законом. Предвиђена је експропријација великих поседа, али је остављено да закон регулише шта се може сматрати великим поседом (одмах су проглашени као велики поседи фидеикомиси и поседи величине 100 до 500 јутара обрадивог земљишта). За експроприсане велике поседе предвиђена је накнада (изузев за поседе Хабсбуршке династије, поседе династија непријатељских земаља, као и поседе који су даровани туђинцима за услуге учињене Хабсбурговцима).

Одузету и експроприсану земљу по Претходним одредбама добили би земљорадници који нису поседовали земљу или су је веома мало имали у поседу. Првенство при деоби имали би инвалиди, удовице и сирочад ратника, војници и добровољци који су се борили за ослобођење и уједињење СХС. Такође је предвиђено да сви већи шумски комплекси пређу у својину државе, уз накнаду власницима (2).

Претходне одредбе о аграрној реформи значајне су за даље решавање аграрног питања — као основа за уставно и касније законско регулисање овог питања.

У уставној дебати, као што је већ истакнуто, на овом питању покренуте су у широку политичку акцију све југословенске политичке странке. Заједничко за све њих је било да су прихватиле решавање аграрног питања, међутим, приликом остваривања дошли су до изражаја различити ставови политичких странака, од радикалних и умерених до разних палијативних, који су били резултат политичког опортунизма и компромиса.

Судећи према пројектима нацрта Устава, уставним предлозима и дискусијама посланика одговарајућих политичких странака у Уставном одбору и Уставотворној скупштини, може се извршити извесно груписање политичких странака према њиховим ставовима и решењима које су предлагале за спровођење аграрне реформе. Међутим, треба напоменути да су се у оквиру једне групе разнородних политичких странака, а некад и код посланика једне странке појављивале различите нијансе у ставовима о решењу овог питања.

Политичке странке на аграрно питање нису, по правилу, гледале изоловано, већ су се за њега опредељивале сходно својој основној оријентацији према најважнијим привредним, политичким, друштвеним и другим проблемима новостворене државе СХС. Неке политичке странке виделе су решење аграрног питања и аграрне реформе у постојећем капиталистичком друштву — у традиционалној форми извођења аграрне реформе (Радикална, Демократска и Југословенска муслиманска организација — ЈМО). Друге су га виделе у оквиру реформисаног капиталистичког друштва у коме би социјална функција државе била посебно наглашена (Југословенска људска странка — Југословенски клуб, Земљорадничка странка, а донекле и Хрватска заједница односно Народни клуб).

Социјалдемократска странка, а у великој мери и Републиканска, сматрале су да се аграрно питање може решити у социјализованој привреди. Оне нису одвајале земљорадничко од радничког питања. И на

(2) Др М. Ерић, Аграрна реформа у Југославији 1918—1941, Сарајево, 1958, стр. 157—161.

крају, КПЈ истицала је да се и ово као и низ других питања може радикално решити само револуцијом — променом капиталистичких друштвених односа.

Основ за расправу о аграрном питању и опредељивање политичких странака био је накнадно унети трећи одељак у Пашићевом нацрту Устава. Од 23 члана овог одељка овом проблему посвећено је неколико (41, 42, 43, 29, 30, 32, и ст. 1 чл. 38). Суштина проблематике изражена је кроз оне чланове који се односе на укидање феудалних односа, експропријацију великих поседа и великих шумских комплекса који прелазе у својину државе или самоуправних тела (3).

Пада у очи сличност Претходних одредаба о аграрној реформи и уставних одредаби, мада су прве одређеније. Посланици неких политичких странака сматрали су да су Претходне одредбе радикалније захватиле ово питање. Уставне одредбе о решењу аграрних односа нису задовољиле ниједну опозициону странку, па чак у потпуности ни владајуће — Радикалну и Демократску, односно неке посланике из тих странака, као ни ЈМО.

Из ове проблематике о аграрном питању и аграрној реформи издвојили бисмо три питања која су била највише третирана у уставној дебати од стране свих политичких странака. То су: карактер земљишног поседа односно својине, накнада бившим земљопоседницима и експропријација крупних земљишних поседа.

Став Радикалне странке о аграрном питању није се много разликовао од Претходних одредаба, па је и у Уставном одбору део поглавља који се односи на аграрну реформу са незнатним изменама преузет из Претходних одредаба. У дискусији која се водила у Уставном одбору и Уставотворној скупштини радикали су остали доследни своме програму, иако је међу њеним посланицима било и оних који су сматрали да се аграрно питање не може решити на начин како је предвиђено поменути нацртом. Један од истакнутих посланика Радикалне странке, М. Сршкић, сматрао је да је овако постављено аграрно питање „резултат једног политичког споразума, политичких погодба и компромиса“. Сршкић

(3) „Феудални односи — истакнуто је у чл. 42. овог одељка — сматрају се правно укинута даном ослобођења од туђинске власти; уколико су где прс тога рока почињене неправде разрешењем феудалних односа има се законом провести исправна. Кметови (чивчије) као и уопште земљорадници који обрађују земљу у кметству сличном односу, утврђују се као слободни сопственици државних земаља неплаћајући сами за то никакву одштету и имају се убаштинити.“ Чл. 43: „Експроприсањем великих поседа и раздеоба њихова у својину ониха који земљу обрађују, регулисаће се законом. Закон ће одредити каква ће се накнада дати за експроприсане поседе. За велике поседе који су припадали члановима бивших туђинских династија и за оне које је туђинска власт поклонила појединцима, неће се давати никаква накнада. Насељавање ће се изводити првенствено помоћу слободно организованих насељеничких задруга, старајући се и за то да насељеници морају бити снабдевени неопходним средствима за успешну производњу. При насељавању као и при раздеоби експроприсаних земљишта имају првенство потребити ратници који су се борили за ослобођење Срба, Хрвата и Словенаца и њихове породице. Законом ће се утврдити случајевни у којима се најмања површина земљорадникове земље не може поделити међу наследнике, нити ма којим начином отуђити.“ Чл. 41: „Приватни велики шумски комплекси експропрису се по закону и прелазе у својину државе или самоуправних тела... Велики шумски комплекси које је туђинска власт поклонила појединим лицима прелазе по закону у државну или општинску својину без икакве накнаде тим лицима...“ Стенографске белешке Уставотворне скупштине, седница XXXIX, 27. V 1921.

је истицао да је велика грешка што је овај политички споразум између владине већине и Муслиманског клуба, који објективно иде на штету сеоског становништва а задовољава један мали број бегова и ага, унет у Устав. Тражио је да се цело ово питање поново врати Уставном одбору на разматрање (4).

Радикална странка, као изразити поборник капиталистичких друштвених односа и приватне својине, истицала је начело да земља добијена укидањем феудалних односа и експропријацијом крупних земљишних поседа треба да постане приватна сопственост оних који би је на тај начин добили. Она се енергично супротстављала политичким странкама које су тражиле социјализацију земље. У погледу накнаде земљопоседницима, Радикална странка је остала доследна својим ранијим ставовима израженим у програму и Претходним одредбама, па ипак у нацрту Устава постоји извесна разлика. Док се раније говорило о накнади не одређујући тачно ко ће накнаду дати, у Пашићевом нацрту Устава држава је гарантовала накнаду. Овакав став Радикална странка објашњавала је социјалном необезбеђеношћу великог броја бивших крупних земљопоседника који су остали без средстава за живот (5). (То је била теза и ЈМО.). Ова уставна одредба о накнади била је највише нападана од многих опозиционих политичких странака, нарочито Земљорадничке и Социјалдемократске. У односу на крупне земљишне поседе (6) Радикална странка се залагала за очување великих поседа ради рационалније обраде земље и продирања капиталистичког начина привређивања у пољопривреду.

Демократска странка, која је у коалиционој влади имала ресор за пољопривреду, иако је у начелу подржавала став Радикалне странке о аграрном питању, била је за његово радикалније решење. Свој став о аграрном питању формулисала је у програму 1920. године. Основна питања из овог програма била су следећа: „1. Демократска странка сматра извршење аграрне реформе и дефинитивно регулисање аграрних односа као битан део националног програма ослобођења и уједињења; 2. Демократска странка прокламује начело, већ раније усвојено у демократским земљама при раскидању феудалних односа, да за укинута феудална права не припада ником никаква одштета. Но у исто доба она изјављује да и обзиром друштвене правде и националне солидарности и државних интереса захтевају да држава узме на себе бригу о оним имаоцима феудалних права којима би губитком тих права опстанак био доведен у питање; 3. Као са феудима има се поступити са оним феудалним добрима која су у скорије време формално добила модернизовани облик својине, а у ствари су чисто феудалног карактера” (7).

Овакав став према аграрној реформи демократи су углавном задржали и у дискусији која се водила у Уставном одбору и Уставотворној

(4) Исто, сед. XLIII, 31. V и 1. VI 1921.

(5) Стеногр. бел. Уставотвор. скупшт. сед. XLIII, 31. V и 1. VI 1921. године.

(6) Чл. 43. О експропријацији крупних земљишних поседа није прихваћен у Уставотворној скупштини због последњег става (види стр. 3). Нови став чл. 43. гласи: „Законом ће се утврдити максимум земљишног поседа, као и случајеви у којима се минимум земљишна не може отуђити.” Исто, XLIV, 2. VI 1921.

(7) *Српски Глас*, бр. 16, Велика Кикинда, 1920., цит. према Ерићу, и. д.

скупштини. Више демократских посланика, расправљајући о аграрном питању, подвлачило је његов широки значај. Земљорадничко питање третирано је као социјално, политичко, национално и културно. Овако широко схваћено аграрно питање, истицали су демократи, постоји у свим југословенским крајевима, а не само у крајевима који су били под Аустро-Угарском, и оно се не исцрпљује регулацијом проблема крупних земљишних поседа који постоје у крајевима ослобођених од Аустро-Угарске⁽⁸⁾. Занимљиво је истаћи да је Демократска странка на својину гледала као на социјалну функцију; истицала је да су одредбе чл. 37. о својини и праву својине једна од главних тековина Устава. Међутим, својина није више право које искључиво служи интересима сопственика. Употреба приватне својине на штету целине забрањена је. По речима Сл. Јовановића, свако третирана својина представља „компромис између индивидуалистичког и социјалистичког схватања својине — мешавину личног права и социјалне функције”⁽⁹⁾. Но, и поред тога, демократи су се ограђивали од ставова других политичких странака које су се залагале за социјализацију земљишне својине.

Питање накнаде Демократска странка је третирали као питање социјалне нужде. Накнаду треба дати само онима којима је неопходна. „Задатак аграрне реформе је — говорио је др М. Шећеров — у првом реду да помоћу накнаде и одштете то питање реши тако да ови велики поседници не постану велики капиталисти и да сељак постане финансијско робље”⁽¹⁰⁾. Обештећење крупних земљишних поседника, остављено да се реши законским путем, за демократе је било спорно; нарочито за крајеве који су били под Аустро-Угарском оно је имало посебан значај, јер су се као држаоци великих поседа углавном појављивали странци. Са тог становишта ово питање појављивало се као национално, истина не само у погледу плаћања накнаде већ и насељавања југословенских националности на експроприсане земљишне поседе путем колонизације.

Демократи су у колонизацији видели могућност пресељавања становништва из једне југословенске покрајине у другу. Они су приговарали политичким странкама Хрватске и Словеније због тенденције затварања. „Ми налазимо — говорио је демократски посланик М. Прибићевић — да се и хрватски део и словеначки део нашег народа исто тако треба да користи аграрном реформом и зато је наше гледиште против тих аутономија, јер налазимо да је боље и корисније да се словеначки део нашег народа не ограђује као мала Словеначка противу Србије, него да је боље да Словенци створе још једну Словенију и другу нову Љубљану а исто вреди и за Хрвате”⁽¹¹⁾. По мишљењу Демократске странке, решење аграрног питања је основна претпоставка за културно уздизање сеоског становништва.

Југословенска муслиманска организација (ЈМО) као политичка странка земљопоседника из Босне и Херцеговине (и Цетињет, у којој су

(8) Стеногр. бел. Уставотвор. скупшт. сед. XLII, 30. V 1921.

(9) Сл. Јовановић, Уставно право, Београд, 1924, стр. 452.

(10) Стеногр. бел. Уставотвор. скупшт., XLIII, 31. V и 1. VI 1921.

(11) Стеногр. бел. Уставотвор. скупшт., сед. XLII, 30. V 1921.

се окупили феудалци турског порекла из Македоније, али без већег утицаја у борби која се водила у уставној дебати) одиграла је веома значајну улогу у прегруписавању политичких снага поводом доношења Устава. Политички неопредељена у почетку, ЈМО је била она политичка странка која је омогућила радикалско-демократској већини доношење Видовданског устава. ЈМО је била за спровођење аграрне реформе уз многе ограде, имајући у виду пре свега добијање одштете за експроприсана добра. Доведена у веома тежак положај због делимично спроведене аграрне реформе на територији Босне и Херцеговине, ЈМО је тражила и пре дискусије о нацрту Устава да се испуне обећања дата регентовим прогласом и Претходним одредбама. У меморандуму упућеном одговарајућим политичким органима Краљевине СХС, ЈМО је захтевала накнаду за одузете земљишне поседе. Ставови ЈМО о аграрној реформи изражени кроз уставну дебату, сводили су се, углавном, на плаћање одштете муслиманским земљорадницима за експроприсане поседе и на једнак третман муслиманског и немуслиманског становништва приликом спровођења аграрне реформе. Сукобе и размимоилажења са опозиционим политичким странкама око накнаде, ЈМО је објашњавала верском нетрпељивошћу према муслиманском становништву, јер, по речима муслиманских посланика ЈМО није била само странка земљопоседника, већ и сиромашног муслиманског становништва.

Један од истакнутих првака ЈМО, Х. Курбеговић, истицао је овај моменат као један од основних за нетрпељивост и опозициони став према ЈМО. „Да није историјског и традиционалног менталитета нетрпељивости, ускогрудности итд., не би до овога никада ни дошло. Али баш та наша несрећна прошлост, чију сву горчину и несрећу ми данас нарочито осећамо и увиђамо, главни је разлог, да су овако духови заоштрени, да није готово дошло до експлозије. Главно је, господо, она традиционална мржња према нама“ (12).

Многи посланици ЈМО истицали су да се приликом решавања аграрног питања испољава тенденција депоседирања муслиманског становништва. Сматрали су да одредба чл. 37 о експропријацији својине у општем интересу отвара могућност удаљавања муслимана са њихових поседа и насељавања немуслиманског становништва“ (13). Накнада од 300 милиона, коју добија муслиманско становништво за експроприсану земљу, по њиховом мишљењу једва да представља једногодишњи приход са одузете земље, према томе, она не одражава вредност одузете земље, већ представља симболичну помоћ (14). Залагали су се за очување великих земљишних поседа о којима говори чл. 43. Ти поседе били би искоришћени за производњу индустријског биља, за коју ситни сопственици нису заинтересовани.

Хрватски народни клуб као једина хрватска политичка странка која је узела учешће у дебати око нацрта Устава није се много бавила овим питањем. За њу су многи важнија била уставна питања: политичко уре-

(12) Стеногр. бел. Уставотвор. скупшт., сед. XLIII, 31. V и 1. VI 1921.

(13) Исто, XLII, 30. V 1921.

(14) Исто, XLIII, 31. V и 1. VI 1921.

бење државе СХС и национално питање. Међутим, као буржоаска политичка партија она је била за решење аграрног питања и за спровођење аграрне реформе, али не у традиционалној капиталистичкој привреди већ у делимично социјализованој. Залагала се за укидање феудалних односа и кметства; увођење и проширење задругарства; обезбеђење минимума сељачког поседа над којим не може да се изврши егзекуција; осигурање земљорадника за случај несреће, незапослености, старости. Стајали су на становишту да земља припада онима који је обрађују и да не треба дати могућност за експлоатацију радне снаге (15).

У принципу, Народни клуб је био за давање умерене накнаде бившим земљопоседницима, али су се противили плаћању велике одштете ЈМО. Овакв став према ЈМО био је последица подршке коју је ова политичка странка дала радикаско-демократској већини, која је захваљујући гласовима ове странке обезбедила доношење Видованског устава.

Народни клуб је посебно био заинтересован за чл. 43, који се односи на крупне земљишне поседе. Злагали су се за задржавање крупних поседа, на којима би се организовала капиталистичка производња.

Југословенски клуб одражавао је расположење словеначке буржоазије, иако је себе називао пролетерском и сељачком партијом. Аграрном питању Југословенски клуб посветио је велику пажњу. У њиховим предлозима дошла су до изражаја хришћанско-солидаристичка схватања о социјализацији привреде. Истакли су начело да земљу добијају само они који је обрађују. Задругарство у једној социјализованој привреди добило би посебно место, зато га треба обезбедити уставним путем. Са тог становишта су били заинтересовани за судбину великих поседа. Изражавали су бојазан да држава не преузме већи део тих поседа, који би се третирали као државна добра (16). Злагали су се за одређивање максимума земљишног поседа, јер уколико се то не би учинило, аграрна реформа не би до краја била спроведена, па би се проблем поновне расподеле поставио као акутан после једне или две деценије (17).

Од сељачких странака у уставној дебати учествовала је Земљорадничка странка (основана у Србији 1919. као Савез земљорадника. Њој су се прикључили: „Савез тежака“ из Босне и Херцеговине, који се декласирао као југословенска странка, и Самостална кметијска странка из Словеније.

Радићева Хрватска републиканска сељачка странка није учествовала у уставној дебати, али је свој програм изложила у свом нацрту Устава. Њен програм о аграрном питању сводио се, на укидање државног, црквеног и властелинског власништва над земљом, као и на право да свака сеоска породица може стећи онолико земље колико може сама да обрађује (18).

Самостална кметијска странка Словеније у основи је била буржоаска странка и у тим оквирима видела је решење аграрног питања. Њен

(15) Исто, XXVII, 10. В 1921.

(16) Стеногр. бел. Уставотвор. скупшт., сед. XLIV, 2. VI 1921.

(17) Исто, XXXIX V 1921.

(18) Др Т. Антонијевић, Хрватски уставни програм у држави Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1940. стр. 114.

допринос решењу аграрних односа кроз нацрт Устава СХС није био велики. Ова странка није представљала значајну политичку снагу у конфронтацији постојећих политичких странака тога времена. (Већина предлога ове странке није узета у обзир у коначној редакцији текста Устава ⁽¹⁹⁾).

По уставном нацрту Земљорадничке странке аграрни односи се могу успешно решавати под претпоставком постојања привредне демократије, у којој би читава привреда била организована на задружној основи. У тим оквирима земљорадничко задругарство требало је да постане основ привредног живота.

Земљорадничка странка није била задовољна одредбама нацрта Устава из 1921. које су третирале аграрне односе. Дубоко незадовољство свих посланика Земљорадничке странке испољило се у општој критички предлодених одредби. Аграрно питање и за Земљорадничку странку није се постављало само као социјално, већ знатно шире — као политичко, национално и културно питање. Земљораднички клуб је нарочито захтевао да се приликом спровођења аграрне реформе води рачуна о националном моменту. На пример, приликом колонизације у крајевима у којима преовлађује страни елеменат насељавало би се становништво југословенских националности. Један од првака Земљорадничког клуба, Р. Ђокић, тражио је да се читава села у Македонији насеље домаћим становништвом ⁽²⁰⁾. У Војводини, такође, колонизација је требало да изврши национални задатак, с тим што би се у крајевима у којима је бројно страно становништво — Немци, Мађари, Румуни — насељавало становништво југословенских националности.

Бројност сеоског становништва, као и њихов тежак положај наметали су радикалније решавање тзв. сељачког питања, тј. стручног, културног уздицања, здравствене заштите и др. На том плану, а пре свега ради побољшања материјалног положаја сеоског становништва и савременије пољопривредне производње, Земљораднички клуб је био поборник земљорадничког задругарства коме држава, по њиховом мишљењу није поклонила одговарајућу пажњу ⁽²¹⁾. Многи посланици Радикалног клуба напали су концепције Земљорадничког клуба о задругарству. „По нашем Уставу — говорио је М. Ђосић у Уставотворној скупштини — онај који има више земље и онај који има мало земље долазе у задружну државну заједницу. За такву се државу до сада не зна, то је зелена комунистичка држава. Ви хоћете у нашем Уставу да онај који не може своју земљу обратити, мора да је даје другоме” ⁽²²⁾.

Једно од највише расправљаних питања у уставној дебати било је плаћање накнаде бившим феудалним земљопоседницима у Босни и Херцеговини. Земљораднички клуб је сматрао да никакву накнаду не треба дати муслиманским беговима, јер је та земља отета српском становништву. По њиховом мишљењу, муслимански бегови су ово питање представљали као верско — потенцирајући угроженост муслиманског становниш-

(19) Стеногр. бел. Уставотвор. скупшт., сед. XXIV, 26. IV и сед. XXXIX, 27. V 1921.

(20) Исто, сед. XX, 21. IV 1921.

(21) Исто, сед. XLII, 31. V и 1. VI 1921.

(22) Стеногр. бел. Уставотвор. скупшт., сед. XLII, 30. V 1921.

тва. Истицали су, такође, да је под утицајем муслиманских земљопоседника оно погрешно схваћено као муслиманско питање, иако се не ради само о муслиманским земљопоседницима већ и о српским. Накнада од 300 милиона динара, по њиховом мишљењу, није решавала питање сиромашног муслиманског становништва већ беговског. Изражавали су бојазан да, аналогно овом случају, захтев за одштету могу поставити и други, на пример: земљопоседници у Македонији, аустријско и мађарско племство, иако је нацртом Устава предвиђено да се њима одштета неће давати (23). Став Земљорадничког клуба према крупним земљопоседницима испољавао се у захтеву да се делимично ти поседи поделе, а делимично да остану у задружној својини (24).

Приликом гласања у Уставотворној скупштини о овом одељку, Земљораднички клуб је гласао против и на тај начин оправдано изразио дубоко незадовољство поменути одредбама, које су отварале широку могућност да се решење аграрне реформе изигра каснијим законским актима, тј. разним злоупотребама од стране чиновничке бирократије и др. (25). Но истовремено треба истаћи да Земљорадничка странка, иако је на овом питању имала подршку лево оријентисаних странака, није то довољно искористила. Она је решење аграрног питања видела у својеврсној буржоаској држави, у којој би приватна својина била ограничена али не и укинута, према томе, била је противник револуционарног разрешења капиталистичких друштвених супротности (26). Земљорадничка странка је сматрала да је аграрно питање сложеније од радничког и зато га је и истицала у први план, али његово решење није видела у заједничкој борби са радничком класом. Објективно, оваквим ставом нанела је велике штете револуционарно расположеном сеоском становништву, за које и најрадикалније решење аграрног питања у револуционарној ситуацији створеној после Октобарске револуције, није било оптимално решење без промене социјалне базе.

Ставови Републиканске стране о аграрном питању слични су социјалдемократским. Републиканци су истицали принцип „општенародне земљишне својине“, тј. право да земљу поседују само они који је обрађују или ће је обрађивати. Залагали су се за одређивање максималне величине земљишног поседа и заштиту средњег и малог поседа. По њиховом мишљењу, постојеће одредбе Устава о аграрном питању не обезбеђују сеоском становништву бесплатан минимум земље која му је потребна за живот.

Републиканска странка била је против давања одштете бившим земљопоседницима за експроприсану земљу — јер, иако одштету даје држава, сиромашно становништво ће посредно — порезима — највише бити оптерећено.

(23) Исто, сед. XV, 15. IV 1921. и сед. XX, 21. IV 1921.

(24) Исто, сед. XLIII, 31. V и 1. VI 1921.

(25) Пашићева влада преко свога министра за аграрну реформу Узуновића, покушала је да објасни због чега Нацртом устава нису прецизирана многа питања аграрне реформе. Брзи економски и политички развој земље, по његовом мишљењу, превазишао би уставне одредбе, па би Устав постао кочица даљег развоја.

(26) Стеногр. бел. Уставотвр. скупшт., сед. XIX, 20. IV и сед. XXIV, 26. V и сед. XXVI, 9. V 1921.

Републиканци су се залагали за распарчавање великих поседа, јер би то био пут ка спречавању продора капитализма на селу; по њиховом мишљењу, „капитализам на селу значи пауперизацију села“ (27).

Републиканска странка, иако у уставној дебати није ушла дубље у разматрање овог питања, била је за радикално решење, чак је, чини нам се, са аспекта постављене платформе за његово решавање, отишла даље од Земљорадничке странке, јер је она аграрно питање повезивала са социјализацијом средстава за производњу, тј. са мењањем друштвено-економских односа и капиталистичке привреде.

Наравно, ова концепција Републиканске странке није прихваћена, штавише оштро је критикована од радикалско-демократске коалиције. Е. Лукинић је истицао да варијанта о национализацији земље, коју предлажу републиканци, не би била прихваћена од сеоског становништва, наводно зато, што је код њих усађено осећање приватне својине (28).

Лево оријентисане партије — Социјалдемократска и КПЈ — различито су се односиле према решењу аграрног питања. Док је Социјалдемократска странка видела решење овог питања у постојећим односима капиталистичког друштвеног система Краљевине СХС, доде је КПЈ и овде видела једно решење у оствареном социјалистичком друштву, а друго у постојећој ситуацији — присутности капиталистичких друштвених односа.

Реформистички став социјалдемократије према аграрном питању изражен је кроз речи лидера те странке Н. Дивца, који је заступао гледиште да је боље решити аграрни проблем на миран начин аграрном реформом, него аграрном револуцијом (29). Ставови Социјалдемократске странке о аграрном питању и аграрној реформи могу се свести на неколико основних тачака: социјализација земље уклопљена у систем социјализоване капиталистичке привреде (30), с тим да земља припада онима који је обрађују; противили су се плаћању одштете за експроприсану земљу бившим феудалцима и великим земљопоседницима. Нарочито су били одлучни противници давања одштете за крупне земљишне поседе, макар одштету платила и држава, јер посредно, у облику пореза и приреза, одштету плаћа сеоско становништво; држава треба да обезбеди нове власнике земљишних поседа од пауперизације обезбеђивањем основних средстава за производњу и отварањем земљорадничких новчаних кредита у којима би сељаци под повољнијим условима добијали кредите (31) и др.

Са овако дефинисаним програмом очигледно је да Социјалдемократска странка није могла да мобилише сеоску сиротињу, напротив, њен је програм уживао наклоност владине већине.

(27) Исто, сед. XV, 15. IV, сед. XVIII, 18. IV и сед. XLII, 30. V 1921.

(28) Стеногр. бел. Уставнотвор. скупшт., сед. XLII, 30. V 1921.

(29) Исто, сед. XVIII, 19. IV 1921.

(30) Један од првака Социјалдемократске странке, Е. Кристан, говорећи о овом питању у Уставотворној скупштини сматрао је да је требало унети у Устав начело да земља припада целом народу и да се даје у посед онима који је обрађују. По његовом мишљењу, тврђа (алузија на став Радикалне странке) да сељаци то не би прихватили, не стоји, јер би они добили онолико земље колико им је потребно. Стеногр. бел., сед. XLII, 30. V 1921.

(31) Исто, сед. XVIII, 19. IV и сед. XLI, 28. V 1921.

КПЈ је на Вуковарском конгресу 1920. године, у Програму и задацима формулисала своју политичку платформу и одредила задатке непосредне политичке активности. На тај начин је дала оквире политичког деловања у уставној дебати око Видовданског устава. У ствари, још на Конгресу уједињења, када је основана Социјалистичка радничка партија комуниста априла 1919. године, донета је резолуција о аграрном питању. Резолуција предвиђа раскидање феудалних односа и поделу земље сељацима без икакве накнаде, коју су они до тада обрађивали као закупци. Затим, да им се на „рачун крупних капиталиста, капиталистичких удружења и банака, стави на располагање пољопривредни инвентар и средства за подизање кућа и пољопривредних стаја”. Велеседи феудалног порекла такође треба да буду подељени сељацима без накнаде. Противили су се социјализацији крупних капиталистичких поседа, са мотивацијом да се социјализам не може делимично остварити у оквиру капиталистичког поретка ⁽³²⁾.

На Вуковарском конгресу у Програму КПЈ, који ће се остварити после преузимања политичке власти, изнети су ставови о експропријацији и социјализацији производње и трговине. О социјализацији великих поседа речено је у програму да ће се „Обрађивати модерним алатима и машинама и послужити као пример како треба обрађивати земљу. Ситни и средњи сопственици на селу увериће се, на примерима и у пракси, да је много корисније заједнички колективно земљу обрађивати” ⁽³³⁾. У поглављу о непосредним задацима Партије о аграрном питању је речено: „КПЈ ће повести најенергичнију акцију за откривање свих превара и злочина буржоазије при решавању аграрног питања. Она ће разоткривати масама те лажи и преваре и свом енергијом радити на потпуном решењу аграрног питања, одузимањем свих великих поседа и уступањем, са одговарајућим инвентаром, без икакве накнаде, сељачким већима која образују они који земљу стално обрађују” ⁽³⁴⁾.

Основни принципи, које је КПЈ о аграрној реформи формулисала у Програму Вуковарског конгреса, дошли су до изражаја и у дискусијама комунистичких посланика поводом доношења Устава СХС из 1921. Један од комунистичких посланика, излажући уставне принципе социјалистичког уређења, говорио је: „Ми се, дакле, господо — ја то понављам — не можемо сложити у погледу уставних принципа које ми предлажемо... али ја држим да је ипак потребно да се ти наши принципи чују и са овога места, као што се чују и принципи других група.”

Комунисти су видели потпуно решење аграрног питања само у новој совјетској социјалистичкој Југославији, у којој би дошло до укидања приватне својине и до национализације земље, али би од национализације била изузети поседи средњих и ситних сељака ^(34а). Међутим, КПЈ није имала илузија да се у датом моменту може мењати капиталистички друштвени поредак, зато су њени посланици настојали да у својим иступањима

⁽³²⁾ *Историјски архив КПЈ*, II, 1949, стр. 21—22.

⁽³³⁾ Исто, стр. 35.

⁽³⁴⁾ Исто, стр. 35.

^(34а) Стеногр. бел. Устав. одбора, сед. VIII, II, II 1921.

у уставној дебати, с једне стране, истакну основне принципе совјетског уређења и совјетског устава, а с друге, да конкретним предлозима колико-толико утичу на промену неких реакционарних одредби овог начрта Устава. У тој светлости треба посматрати предлоге Комунистичког клуба, које је у име Клуба Уставотворној скупштини поднео Триша Кацлеровић. О аграрном питању у поменутиим предлозима речено је: „Укидају се и без икакве накнаде експропришу сва феудална имања по форми и по садржини у корист оних који их обрађују и државе или самоуправе. Експропришу се сви црквени, манастирски и вакуфски поседи свих врста, у корист оних који их обрађују односно у корист самоуправних јединица” (35). Комунисти су одбијали тврђења неких опозиционих посланика да су се одрекли својих принципа, јер се земља не одузима ситним и средњим сељацима. Истицали су да се Лењин још пре револуције залагао да земља ситним и средњим сељацима не сме насилним путем бити одузета (36).

Предвиђена су и сељачка већа, која ће извршити расподелу земље и управљати експроприсаном земљишном својином. Појединачна иступања комунистичких посланика у уставној дебати заснована су на овом програму са ширим објашњењима о поменутиим ставовима. Сви комунистички посланици истицали су као основни принцип — поделу земље сељацима коју обрађују, без накнаде. Давање потребног инвентара да би се земља успешно обрађивала; сељачка већа састављена од сиромашних сељака и пољопривредних радника преузела би велепоседе и поделила сиромашним сељацима (у ствари комунисти су предлагали да се спровођење аграрне реформе изузме из руку чиновничког апарата и преда сељачким већима (37).

У Уставотворној скупштини поменути предлози Комунистичког клуба углавном нису прихваћени, али су неки са извесним модификацијама садржани од неких опозиционих и прогресивних политичких странака.

КПЈ је поменутиим Програмом о решењу аграрног питања, које није одвајала од других економских и социјалних питања, дала врло широку платформу за његово решавање и окупљање свих прогресивних снага. Њен Програм је био прихватљив и за велики број ситних и средњих сељака.

Љубица Кандић

РЕЗЮМЕ

Аграрный вопрос и Конституция Королевства сербов, хорватов и словенцев 1921 года

Положения об аграрном вопросе в Конституции Королевства сербов, хорватов и словенцев, принятой в 1921 году, являются составной частью третьего раздела, посвященного социально-экономической проблематике. Из 23 статей указанного раздела несколько статей говорят о данной проблеме. Сущность проблематики изложена в статьях, отно-

(35) Стеногр. бел. Уставотвор. скупшт., сед. XXI, 22. II 1921.

(36) Исто, ссд. XXVIII, 11—12. V 1921.

(37) Исто, сед. XLIII, 31. V и I. VI и сел. XXVIII, 11—12. V 1921.

сящихся к отмене феодальных отношений, экспроприации крупных помещичьих владений и крупных лесных угодий, переходящих в собственность государства или самоуправляемых тел. В парламентских дебатах по данному вопросу самую живую политическую активность проявили все югославские политические партии.

Все они высказывались за решение аграрного вопроса и за аграрную реформу, но к их разрешению они подходили с разных позиций.

Политические партии, в основном, не рассматривали аграрный вопрос как особый, отдельный вопрос, а в совокупности с остальными главнейшими хозяйственными, общественными, политическими и остальными проблемами новообразованного государства. Некоторые политические партии находили решение аграрного вопроса и аграрной реформы в существующем капиталистическом обществе — в традиционной форме осуществления аграрных реформ (Радикальная и Демократическая партии и Югославская мусульманская организация — ЮМО). Другие видели разрешение в рамках реформированного капиталистического общества, в котором была бы особо подчеркнута социальная функция государства (Югославская народная партия, Земледельческая партия, а частично и Хорватское содружество, оно же Народный клуб). Социал-демократическая партия, а в значительной степени и Республиканская партия, усматривали возможность решения аграрного вопроса в социализированном хозяйстве. Они не отделяли крестьянский и рабочий вопросы. И, наконец, КПЮ считала, что данный вопрос, как и ряд других, возможно радикально решить только революционным путем — переменой капиталистических общественных отношений.

SUMMARY

Agrarian Policy and the SHS Constitution of 1921*

The provision on the agrarian question in the Constitution of SHS of 1921 are included in Part III treating the socio-economic problems. Beginning with Article 23 of this Part a couple of articles are concerned with this problem. The essence of the problem is stated in those articles that deal with the abolishment of feudal relationships, expropriation of large estates and large forest areas that became state property of self-managing bodies. The constitutional debate on this question instigated all the Yugoslav Political parties to undertake an extensive political action.

All of them approved the solution of the agrarian question and the agrarian reform, but their approaches as to its realization were different.

Political parties did not view, mostly, the agrarian question isolated, but in the frame of the most important economic, social, political and other problems of the newly created SHS state. Some political parties saw the solution of the agrarian question and of agrarian reform in the then existing capitalistic society in the traditional form of carrying out the agrarian reform (Radical, Democratic, Yugoslav Moslem Organization YMO). The other saw its solution in the frame of the reformed capitalistic society, where the social function of the state would be particularly stressed (Yugoslav People's Party, Peasant Party and Croatian Community, i.e. the National Club). The Social-Democratic Party, and to a considerable extent the Republican, considered that the agrarian question could be solved in a socialized economy. They did not make distinction between the agrarian and workers's question. And finally, Communist Party of Yugoslavia stressed that this and many other questions could be radically solved through revolution only — by changing the capitalistic social relationships.

* Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians

RÉSUMÉ

La question agraire et la Constitution de l'Etat des Serbes, Croates et Slovènes de 1921.

Les dispositions relatives à la question agraire sont incluses dans la troisième section de la Constitution de l'Etat des Serbes, Croates et Slovènes de 1921 qui traite la problématique socio-économique. Sur les 23 articles de cette section plusieurs sont consacrés à cette question. L'essence de la problématique est exprimée dans les articles qui ont trait à l'abolition des rapports féodaux, à l'expropriation des grandes propriétés foncières et des grands complexes de forêts qui passent dans la propriété de l'Etat ou des corps autonomes. Dans les débats constitutionnels sur cette question tous les partis politiques yougoslaves ont été entraînés dans une vaste action politique.

Tous les partis étaient unanimes qu'il était nécessaire de résoudre la question agraire et ils réclamaient tous la réforme agraire, mais d'autre part, en ce qui concerne la réalisation de cette réforme les avis ont été partagés.

Généralement, les partis politiques ne considéraient pas la question agraire isolément, mais dans l'ensemble des principaux problèmes sociaux, politiques et économiques et des autres problèmes de l'Etat nouvellement formé des Serbes, Croates et Slovènes. Certains partis politiques apercevaient la solution de la question agraire et de la réforme agraire dans la société capitaliste existante — dans la forme traditionnelle de la réalisation de la réforme agraire (les partis radical et démocrate et l'organisation musulmane yougoslave). D'autres partis considéraient que la solution se trouve dans la société capitaliste réformée où la fonction de l'Etat serait particulièrement accentuée, le parti populaire yougoslave. (Le parti agrarien et jusqu'à un certain point la communauté croate, c'est à dire le Club national). Le parti social démocrate et dans une large mesure le parti républicain considéraient que la question agraire ne peut être résolue que dans l'économie socialisée. Ils ne séparaient pas la question agraire et la question ouvrière. Enfin, le parti communiste yougoslave avait mis en relief que ce problème ainsi qu'une série d'autres questions ne pouvaient être résolus radicalement que par la révolution — le changement des rapports sociaux capitalistes.